KOSTA MILUTINOVIĆ

BOŽIDAR PETRANOVIĆ I DALMACIJA

(POVODOM 100-GODIŠNJICE NJEGOVE SMRTI)

I. Porijeklo, mladost i školovanje

Velikim dijelom jugoslavenske historiografije kao crveni konac provlači se misao da početak narodnog buđenja u Dalmaciji datira iz vremena poslije pada Bachova apsolutizma u Austriji, iz doba 60-tih godina XIX. stoljeća. Međutim, to ne stoji. Prema istraživanjima Grge Novaka, »ni u doba letargije u Dalmaciji nije ponestalo u njoj ljudi, koji su još uvijek duboko osjećali svoju narodnu pripadnost i koji su željeli narodni preporod. Ali oni nisu bili borci. Prvi, koji je u tom smislu počeo rad na narodnom buđenju u Dalmaciji, bio je Šibenčanin Božidar Petranović«.[1] Književnik, historik, pravni pisac, pokretač i urednik književnih i naučnih časopisa, jedan od inicijatora i organizatora narodnog preporoda u Dalmaciji, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Srpskog učenog društva u Beogradu i književnog odeljenja Matice srpske u Novom Sadu, on je bio jedan od najatraktivnijih jugoslavenskih kulturnih radnika u XIX. stoljeću.

Božidar (Teodor) Petranović rođen je u Šibeniku 18. II. 1809. god. u staroj srpskoj građanskoj porodici, koja se istakla u borbi protiv unijaćenja Srba u Dalmaciji u prvoj polovini XIX. stoljeća, naročito za vrijeme vladike Benedikta Kraljevića, koji je bio privržen uniji, izazvao protiv sebe ogorčenje dalmatinskih i bokeljskih Srba i morao napustiti dijecezu i ukloniti se u Veneciju, gdje je ostao do smrti.[2] Petranovićev otac nije htio svoga sina dati ni u jednu od talijanskih gimnazija u Dalmaciji, nego ga je odveo čak

[1] Grga Novak, Prošlost Dalmacije. Zagreb, 1944, II. 329.

[2] Dimitrije Ruvarac, Avtobiografija protosinđela Kirila Cvjetkovića. Beograd, 1898., 88—90; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija 1760—1914. Novi Sad, 1973., 17—31.

u Sremske Karlovce, u najstariju srpsku gimnaziju, koja je stajala pod patronatom njezina osnivača i pokrovitelja, mitropolita Stefana Stratimirovića.

Za Petranovićevo intelektualno formiranje i političko izgrađivanje od velikog je značenja školovanje u Gracu, gdje je studirao filozofiju. U Gracu je 20-tih i 30-tih godina prošloga stoljeća postojala đačka družina »Narodna vlada«, koja je imala svoj ustav, svog »despota«, svog »admirala« i svoje »ministre«. U toj »vladi« bio je predsjednik Mojsije Baltić, »ministar spoljnih poslova« Jovan Šupljikac, brat potonjeg srpskog vojvode Stefana Šupljikca, a »ministar finansija« Božidar Petranović, nazvan »Ročild«.[3] Ova omladinska družina imala je za svoje članove pripadnike raznih slavenskih naroda, među kojima glavnog rukovodioca ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, poznatog hrvatskog književnika Dimitrija Demetra, kasnijeg slovačkog biskupa Antona Slomšeka, i druge.[4] U svojoj autobiografiji Ljudevit Gaj s priznanjem ističe da je ova međusobna suradnja bila od obostrane koristi: »Ja u njih poznavanjem naroda i otadžbine sve većma gajah probuđeno rodoljublje. A oni meni obilato vraćahu ovo poznavanjem čistoga jezika i kazivanjem narodnih pjesama junačkih«.[5]

Pobratimstvo sklopljeno u Gracu između Petranovića i Ljudevita Gaja dolazi do punoga izražaja već poslije nekoliko godina. Prema istraživanjima Ilije Mamuzića, Petranović je prvi Srbin Ilirac u Dalmaciji koji se na stranicama *Danice Ilirske* javlja svojim radovima.[6] U svom prvom tekstu on ukazuje na primjer Iliraca u Hrvatskoj, koji su raznijeli »glasove domorodnoga jezika po selima i gradovima, po palačama i prostim kućama«, prekorijeva svoje zemljake da su nemarni prema narodnom jeziku i traži od njih da svoj podmladak odgajaju u ilirskom duhu: »Počnimo s otim da deci ilirsko odgojenje damo . . .«[7]

Petranović u istom članku pledira da zajednički jezik bude spona između Srba i Hrvata: »Ako je različni verozakon toliko dugo vremena Dalmatina istočne i zapadne crkve rastavljao, jednoga od drugoga otuđivao, njih unapredak treba jedan svim općeni književni jezik da međusobno veže«.[8]

Za vrijeme svojih pravničkih studija na Sveučilištu u Beču Petranović je također dolazio u neposredan kontakt ne samo sa Srbima nego i s drugim Slavenima koji su tamo studirali, širio svoje intelek-

[3] Emil Čakra, Pohvalna reč Božidaru Petranoviću. Javor, 1876, 87; Đorđe Popović, Mojo Baltić. Brastvo, V, 1892. 126—136; Jovan Skerlić, Omladina i njena književnost. Beograd, 1966., 15—16.
[4] Đuro Šurmin, Hrvatski preporod. Zagreb, 1903., 122—125.
[5] Ibid.
[6] Ilija Mamuzić, Ilirizam i Srbi. Zagreb, 1933., 65—66.
[7] Danica ilirska, br. 7, 1839.
[8] Ibid.

tualne horizonte i produbljivao svoja saznanja. Od ne manjeg je značenja bio njegov boravak u Padovi, gdje je dovršio studije i položio doktorat iz pravnih nauka. U to je doba Padova jedno od žarišta talijanskog Risorgimenta, nacionalno-oslobodilačkog pokreta za ujedinjenje Italije, te je Petranović tu još dublje sagledao sličnost između pokreta za oslobođenje i ujedinjenje razjedinjenog i pocijepanog talijanskog naroda s pokretom Južnih Slavena za oslobođenje izvan tuđinskih okvira.

Za vrijeme svojih završnih studija u Padovi Petranović je napisao i objavio na talijanskom jeziku svoj prvi naučni pokušaj.[9] To su, u stvari, njegove kritičke refleksije na djelce kanonika Petra Stankovića, također napisano i tiskano na talijanskom jeziku.[10] Analizirajući i ocjenjujući vrijednost tog njegova prvog znanstvenog rada, Franjo Rački je o njemu dao ovaj svoj kompletan sud:

»Ovo pismo mladoga Petranovića vrijedi mnogo za nas, jer smo u stanju zaključiti iz njega na tečaj njegovih dotadanjih nauka i na umni razvoj njegov, koji nam nijesu od drugud poznati. Petranović ne upušta se u samo prijeporno pitanje; ali izpravlja pogrješke piščeve o Slovinstvu i slovinskih stvarih, pa nam tom prigodom odkriva svoje znanje »in slavicis« (...) Ali osim poznavanja slavistike proviruje iz ovoga pisma neobično poznavanje latinskoga i grčkoga jezika, koje si Petranović mogao u Gracu i Beču steći«.[11]

II. Pokretač i prvi urednik »Ljubitelja prosvještenja« (Srbsko-dalmatinski almanah odnosno Magazin)

Poslije odlično položenog doktorata na Pravnom fakultetu u Padovi (1833), Petranović se vraća u svoju Dalmaciju, da njoj posveti sve svoje snage i sposobnosti. On postaje sekretar Dalmatinsko-istarske pravoslavne dijeceze, koja je tada još imala svoje sjedište u Šibeniku, i na tome mjestu ostaje punih pet godina (1834.—1839.). U to je doba na vladičanskoj stolici sjedio episkop Pantelejmon Živković, poznat po svom otporu unijaćenju dalmatinskih Srba. Tadašnji carski namjesnik Dalmacije bio je general Lilienberg, koji je forsirao unijaćenje, ne birajući pri tome sredstva. Znajući za odlučno držanje episkopa Živkovića, namjesnik Lilienberg je naredio svojoj obavještajnoj službi da prati svaki episkopov korak i da obrati posebnu pažnju na ponašanje njegovih najbližih suradnika i službenika. Tadašnji najpouzdaniji namjesnikovi povjerenici bili su šibenski kotarski poglavar Nattali i drniški poglavar Buratti. Njihovi povjerljivi izvještaji se znatno razlikuju među sobom. Dok u Nattalijevu izvještaju nema ničega konkretnog, dotle Buratti javlja

[9] Lettera al ch. Autore delle osservazioni critiche sull' opuscolo del s. cannonica Stancovich. Padova, 1832.

[10] Trieste non fu villaggio carnico ma luogo dell' Istria. Padova, 1832.

[11] Franjo Rački, Dr Božidar Petranović. Rad JAZU, XXX, 1875., 180.

Lilienbergu (11. X. 1835.) da je doznao da Petranović pokreće za svoje »kompatriote« godišnjak pod naslovom *Prijatelj Prosvješćenija, Srbsko-dalmatinski almanah, za ljeto 1836.* Burati smatra da bi trebalo već unaprijed zabraniti pojavu te edicije, jer pretpostavlja da će ona imati »sumnjive i opasne tendencije u sadašnjim okolnostima«.[12]

Buratti nije bio jedini predstavnik vladajuće klase koji je nastojao da se ne dozvoli pokretanje planiranog almanaha u Dalmaciji. Slični prijedlozi stižu i s drugih strana. Namjesnik Lilienberg se slaže s tim mišljenjima i podnosi u tome smislu povjerljivi izvještaj (10. XI. 1835.) grofu Sedlnickom, ministru policije austrijske vlade, s ovim obrazloženjem:

»Ta edicija biće namjenjena dalmatinskim Srbima, dakle onima koji ispovjedaju grčkopravoslavnu vjeroispovjest... Ali, kako pokretač pripada jednoj grčkopravoslavnoj porodici poznatoj po religioznom fanatizmu i ukorjenjenoj mržnji prema rimokatoličkoj vjeroispovjesti,[13] to postoji opravdana sumnja da bi tendencija ove edicije mogla da postane opasna. Pri ovakvim okolnostima... moram prepustiti visokoj uviđavnosti Vaše Ekselencije odluku: da li treba dozvoliti da se pokrene ova edicija... Prema mojoj poniznoj ocjeni, ta bi edicija svakako izazvala samo neugodna uzrujavanja, a možda i veće poremećaje javnoga reda, pa čak i nemir...«[14]

Međutim, i pored ovako nepovoljnog mišljenja carskog namjesnika, bečka je vlada ipak dopustila Petranoviću da pokrene planirani »srbsko-dalmatinski almanah«. Prema svemu sudeći, odobrenje su u Beču ishodili članovi Dvorskog ratnog savjeta general Radošević i podmaršal Mihajlović, zatim mitropolit Stratimirović i episkop Živković. Iako se u Beču namjesniku Lilienbergu više vjerovalo nego spomenutim Srbima, bez obzira na visoke položaje koje su oni u to vrijeme zauzimali, bečka je vlada ipak dozvolila Petranoviću izdavanje almanaha, vjerojatno zato što je među dalmatinskim Srbima postojalo veliko nezadovoljstvo zbog unijaćenja i teških ekonomskih, političkih i kulturno-prosvjetnih uslova života.

U kulturnoj historiji Dalmacije uopće, a dalmatinskih Srba napose, pokretanje toga almanaha značajan je datum. Prema ocjeni Grge Novaka, Petranović »pokreće prvu književnu reviju«, *Srbsko-dalmatinski almanah,* koji »nije više kalendar, nego doista literarni magazin, u kojem ima pripovjedaka, pjesama, raspravica i ostaloga«.[15] Pored književnih priloga taj godišnjak najviše donosi histo-

[12] Historijski arhiv Zadar (HAZd). Tajni spisi Namjesništva iz 1835., sv. XX, br. 114/g. U vezi promjena naslova časopisa i ostalih bibliografskih promjena, v. Vj. Maštrović, Jadertina croatica, Zagreb, JAZU 1954., II., 6—7.

[13] Ibid. Tačno je da su njegov otac Marko, njegova mati Anastasija i njegov stric Kuzman bili energični protivnici unijaćenja i da su se eksponirali u borbi protiv unijatskih nastojanja vladike Kraljevića, ali svi izvori govore da je sam Petranović uvijek bio i do kraja ostao protagonist vjerske tolerancije.

[14] HAZd, 1835, XX, br. 114/g.

[15] Grga Novak, Povijest Splita. Split, 1965., III, 98.

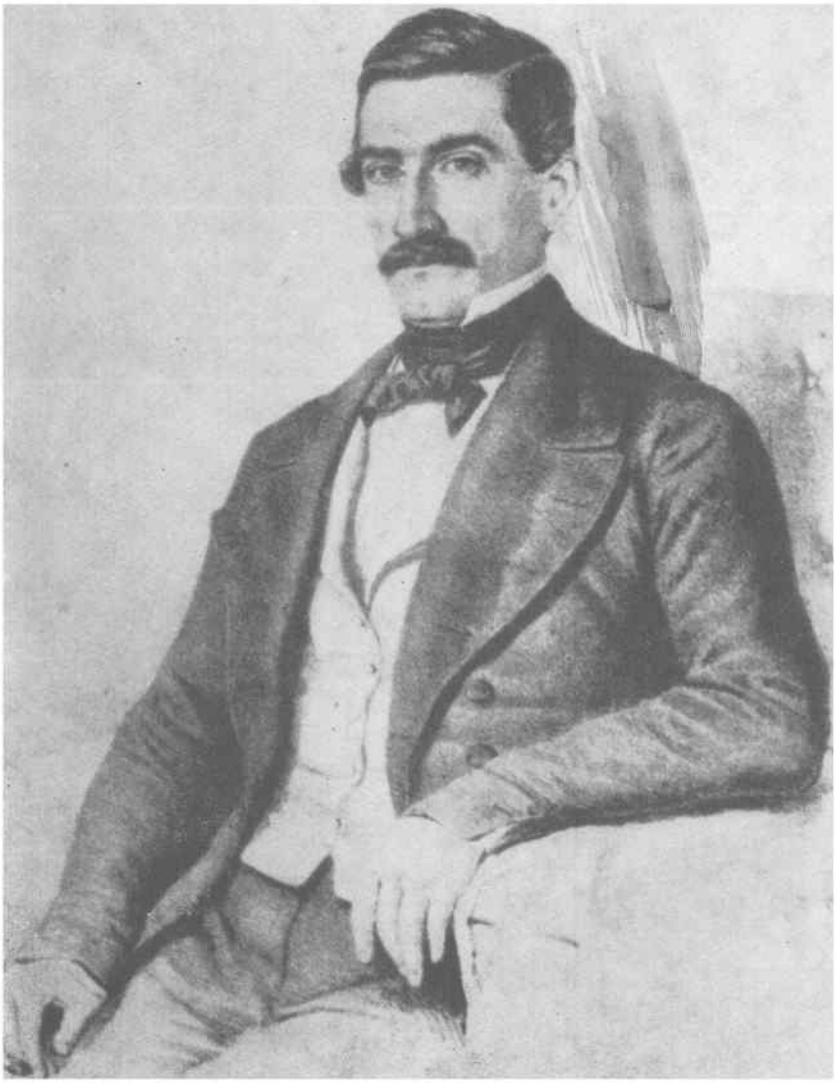

rijskih tekstova, i to prvenstveno iz prošlosti Dalmacije, Dubrovnika i Boke Kotorske, a zatim iz historije Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore.

Petranović nije udario *Ljubitelju prosvještenja* isključivo srpski karakter, nego mu je od prve sveske dao široko južnoslavensko obilježje. Tako, Petranović poziva preko *Danice ilirske* na suradnju i hrvatske književnike i obećava da će Magazin »unapredak i priloge s latinskim slovi u nj primati«.[16] Njegovu pozivu odazvali su se i nekoji hrvatski književnici i poslali svoje radove. Petranović ih je objavljivao u Magazinu onako kako su napisani. Od Iliraca prvi se javio Ivan Trnski, zatim Ivan Kataliníć i Stanko Vraz.

Između urednika *Danice ilirske* i Magazina nisu postojali odnosi rivalstva i konkurencije, nego drugarske suradnje. Koliko je Ljudevit Gaj cijenio Petranovića i njegov Magazin, pokazuje, između ostaloga, činjenica da je on u *Danici ilirskoj* u nastavcima preštampao iz Magazina Petranovićevu opširnu raspravu *Geografičko-statistički pregled Dalmacije,* u kojoj je dokazao da »veći dio stanovnika kraljevstva Dalmacije jesu plemena slavjanskoga imenito ilirskoga«.[17] Za bliske veze i srdačne odnose između urednika Magazina i hrvatskih iliraca karakteristični su pozdravi u stihovima koje su između sebe izmijenjali Petranović i Antun Kaznačić, »među dubrovačkim pesnicima posljednji iz vremena Republike, a prvi koji je pristao uz ilirski pokret«.[18] U svojoj pjesmi Petranović pjeva Kaznačiću:

Mili slavski pjevče Antune dični,
Ki nam ljupko pjevati umiješ i djeli
Pa i riječima pokazuješ
Ilirka da te rodila![19]

Kaznačić, opet preko Magazina, odaziva se Petranoviću ovim stihovima:

Što nepomnja nami krati
Što navidnost huda otima,
Ilir ište da povrati
Da od tuđinijeh priuzima.[20]

Već prva sveska Magazina počinje donositi spiskove pretplatnika (»prenumeranata«), iz kojih se vidi da je almanah našao odziva ne samo u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj nego i u drugim južnoslavenskim zemljama i pokrajinama. Među pretplatnicima se nalaze i mnogi istaknuti književnici, naučenjaci, državnici, crkveni velikodostojnici: Vuk Karadžić, Đuro Daničić, Stojan Novaković,

[16] Danica ilirska, br. 7, 1839.
[17] Ibid., br. 23—26, 1839.
[18] Milan Rešetar, Antun Kaznačić. Narodna enciklopedija, II, 209.
[19] Ljubitelj prosvještenja. Srbsko-dalmatinski magazin, V, 1840.
[20] Ibid. VII, 1842.

Franjo Miklošić, Valtazar Bogišić, J. J. Strossmayer, Franjo Rački, Vatroslav Jagić, Medo Pucić, Pero Budmani, Luko Zore, mitropolit Mihailo, episkop Josif Rajačić i mnogi drugi. Već u toku prve godine izlaženja Magazina javilo se 456 pretplatnika, a 1840. taj je broj skočio na 600 pretplatnika, što je za ono doba bio značajan uspjeh. Među povjerenicima nalazili su se i nekoji poznati književnici i naučni radnici, između ostaloga i izdavač i urednik listova i časopisa Danilo Medaković, koji je prikupio 200 pretplatnika.[21] Iz Novog Sada javilo se 75, a iz Sremskih Karlovaca 27 pretplatnika. Među tim, sve to još nije bilo dovoljno ni da pokrije najnužnije tiskarske troškove. U svojoj autobiografiji sam Petranović iznosi ove pojedinosti:

Na izdavanje *Magazina* jedino me revnost i ljubav roda moga rukovodila, jer sam za vreme mog uredništva više od 600 forinti iz sobstvenog džepa tipografu platiti morao. Oko 240 forinti ostalo mi je do danas od predbrojnika neisplaćeno«.[22]

Petranović je izdavao i uređivao Magazin od 1836. do 1841. god. Te godine — prema svjedočanstvu svoga biografa Jovana Sundečića — »prinuđen bude da preda uredništvo vrijednome dubrovačkome proti Georgiju Nikolajeviću«.[23] Sundečić ne kaže sasvim određeno, ali iz njegova izlaganja izlazi da je Petranović bio indirektno primoran da napusti dalje uređivanje Magazina zato što je premješten za administrativnog službenika na Vis. On je mogao uređivati Magazin u Šibeniku, Splitu, Zadru, ali na Visu to je, iz razumljivih razloga, bilo nemoguće. Vjerojatno je zato i premješten čak na Vis. Petranović se na tom udaljenom otoku osjeća gotovo kao zatočenik, i zato provejava melankoličan ton iz jednog njegova dopisa Teodoru Pavloviću, uredniku *Serbskih narodnih novina,* u kome se žali: »Ja sam ovde gotovo — u sredini adrijatičeske pučine — kao zatočen, i od milog srbstva redko što čujem«.[24] Ostali poznavaoci Petranovićeva života i rada također spominju da je bio prinuđen da napusti uređivanje Magazina. Ivo Tartalja iznosi ovaj karakterističan detalj:

»Nije lako zamisliti dalmatinskog Robinzona koji, pošto je otaljao dnevne poslove, i pročitao zemljacima po neke novine, seda da sastavlja istoriju književnosti celoga sveta. Pa ipak Petranović je obrađivao ovakvu istoriju sredinom XIX veka, živeći na dalmatinskom ostrvu, znatno udaljenom od kulturnih centara sveta«.[25]

---

[21] Jugoslovenski almanah. Politika, 5. XI. 1972.

[22] Jovan Sundečić, Život i rad Božidara Petranovića. Dubrovnik, 1879., 21. Ova monografija izrađena je na osnovu njegove neobjavljene autobiografije, koja je zajedno s ostalom zaostavštinom propala za vrijeme drugog svjetskog rata.

[23] Ibid., 28

[24] Sa ostrva Visa. Serbske narodne novine, br. 30, 1844.

[25] Ivo Tartalja, Počeci rada na istoriji opšte književnosti kod Srba. Beograd, 1964., 47—48.

Tartalja ovdje misli na Petranovićevu široko zamišljenu *Istoriju književnosti,* na kojoj je godinama marljivo radio, ali od koje je izašla samo prva knjiga.[26]

Pored rada na tome djelu, Petranović nastavlja suradnju u Magazinu, koji je i dalje uređivan u istom duhu i prema istoj koncepciji kao pod njegovom redakcijom. Od tih tekstova izuzetnu pažnju zaslužuje zanimljiva polemika između Petranovića i Nikole Tommasea, talijanskog književnika i filologa jugoslavenskog porijekla, o Dositeju Obradoviću. Polemiku je izazvao Tommaseo, koji je u jednom talijanskom listu zamjerio Dositeju što se tobože nije umio osloboditi »starih predrasuda« protiv rimokatoličke crkve.[27]

Petranović mu je odgovorio posebnim člankom, u kome je uvjerljivim argumentima pobio sve prigovore i dokazao Dositejevu vjersku toleranciju.[28] Tommaseo je pokušao odgovoriti čitavom brošurom, ali se zapleo u vlastite proturječnosti.[29] Petranović Tommaseu nije ostao dužan, nego mu je odgovorio posebnom brošurom, u kojoj je obiljem novih argumenata obranio Dositeja od optužbi »da je pun starih predrasuda koje su ga načinile protivnikom latinske crkve«. Petranović navodi niz karakterističnih citata iz Dositejevih djela i pisama, iz kojih se jasno vidi da je ovaj bio daleko od svih religioznih predrasuda.[30]

Međutim, Tommaseu još nije dosta polemike, ponovo prelistava sva Dositejeva djela i revnosno traga za »pogubnim« i »krivoumnim« idejama u njegovim tekstovima. Rezultat toga traganja bila je još jedna njegova rasprava, u kojoj je — da bi izgledao objektivan — — prvo pohvalio ono što mu se svidjelo u Dositejevim djelima, da bi odmah zatim s još više žestine podvrgao kritici ono što je smatrao negativnim, a naročito njegov religiozni indiferentizam.[31]

Šest decenija nakon tih polemika u obranu Dositeja od Tommaseovih neosnovanih kritika ustao je Marko Car. Pisac visoke književne kulture i erudicije, on je našao nove argumente kojima je po-

---

[26] Istorija književnosti poglavitih na svietu narodah od najstarijih vremena do današnje dobi. Novi Sad, 1858., I.

[27] L'Aurora Dalmatica. Gazzeta di Venezia, No 69, 1845.

[28] Obrana D. Obradovića. Srbsko-dalmatinski magazin, X, 1845.

[29] N. Tommaseo, Della tolleranza del signor dottore Petranovich. La Dalmazia, No 26, 1845. Ovaj napis je preveden i objavljen u Podunavki (br. 47, 1845). Tommaseu je odgovorio P. A. Popović (Serbski narodni list, br. 5, 1846) saglašavajući se u potpunosti s Petranovićevim argumentima. U polemiku se upleo i jedan anonimni autor u Serbskim novinama (br. 19, 1846), ali mu je P. A. Popović oštro odgovorio, pobijajući njegova proizvoljna pričanja (Serbski narodni list, br. 13, 1846).

[30] B. Petranovich, Parole in risposta all' articolo del chiarissimo signor Nicolo Tommaseo »Della tolleranza del Dottore Petranovich«. Zara, 1846., 7—8.

[31] N. Tommaseo, Di alcune opinioni erronee di Dositeo Obradovich. Intorno a cose dalmatiche e triestine. Trieste, 1847., 85—86.

kušao i uspio obraniti Dositeja od Tommaseovih malicioznih invektiva, koje su u njegovo vrijeme još imale utjecaja na dio čitalačke publike.[32]

U doba romantičarskog nacionalizma Petranović je bio jedan od prvih jugoslavenskih kritičara koji je imao smjelosti da javno ustane protiv tadašnjeg nacionalističkog fraziranja. I sam autor značajne rasprave *Kosovski boj* (Budim, 1839), nagrađene od Matice srpske i nekoliko puta preštampane, Petranović je među prvima ustao protiv stvaranja romantičarskog kulta Kosova i Vidovdana, na osnovu prepričavanja narodnih pjesama i narodne tradicije. Ocjenjujući knjigu sveštenika Vasilija Subotića *Pregled bitke Kosovopoljske i junačkog dela Obilićeva, izrađen po pravu naroda, Etiki, Psihologiji, i po obštevladajućim u vreme događaja ovi mnjenijama,* Petranović ustaje protiv nacionalističkog verbalizma i retorike:

Gospodin Sačinitelj trudni je zadatak sebi uzeo. Uski prostor *Magazina* zabranjuje mi njega u razrešenije dvostrukog voprosa pod četverogubim vidom ovde sledovati... Bolje bi bio uradio, da je manje reči prosuo, jasnije i čisto srbski izrazio se, i predmet s istoričke točke smatrao«.[33]

Petranović je imao smjelosti da kritizira i one naučne radnike koji su se nalazili na najvišim položajima u državnoj administraciji. Tako ocjenjujući knjigu Aleksandra Stojačkovića, cesarsko-kraljevskog ministerijelnog savjetnika u Budimpešti *Istorija vostočno-slavenskog bogosluženja i Kirilskog književestva kod Slavena zapadne crkve* (1847.), na osnovu iscrpne kritičke analize dolazi do zaključka da je »delce dosta točno i prilježno izrađeno onde, gdje Stojačković skuplja i kompilira, al' je naopako u svemu, gdje hoće sam da umuje i tuđe pretresa«.[34] Ova Petranovićeva kritika ima još veću vrijednost ako se uzme u obzir da je Stojačković spadao među izrazite reakcionare, koji su u više mahova pisali slavopojke »prejasnoj dinastiji Habsburga«.

III. U vihoru revolucije 1848—1849. godine

Revolucionarni pokret 1848-1849. godine probudio je iz dugogodišnjeg sna sve male, ugnjetene i eksploatirane narode Habsburške Monarhije, a naročito Južne Slavene. U tom općem revolucionarnom kretanju čula se i riječ Dalmacije. Prema istraživanjima Grge Novaka, prvi poklič za slavenstvo Dalmacije došao je iz Bukovice, iz Obrovca, i nosi datum 7. IV. 1848. godine. Toga dana uputila je obrovačka općina, koja se već tada nalazila u narodnjačkim rukama, jednu notu ostalim dalmatinskim općinama, u kojoj se između ostaloga kaže:

[32] Marko Car, Dositej i Tommaseo. Letopis MS, VI, 1911.
[33] Srbsko-dalmatinski Magazin, VII, 107—108.
[34] Ibid. 1848., XIII, 156.

»Neosporno je, i oni koji ovo pišu uvjereni su, da se neće naći niko koji bi iznio sumnju da je naš dalmatinski narod i svojim porijeklom i po svom jeziku i običajima doista slavenski, da svaki njegov moralni razvoj u prosvjetljivanje treba da bude po prirodi slavensko, i da bi, kad bi se ovo htjelo bastardirati talijanskim jezikom i duhom, bilo ne samo za osudu, jer bi bilo ubitačno za našu narodnost, nego bi i sam rezultat ostao negativan, kako nam to doista dokazuju prošla stoljeća . . .«[35]

Nota obrovačke općine završava se ovim glasnim pokličem:

»Dalmatinci! Nemojmo se stidjeti naše majke domovine, našeg slavnog porijekla, naše narodnosti, pokažimo se pravi i dostojni Slaveni, i neka sva naša djela i izražaji nose tip našeg slavnog naroda . . . Poduprite i s Vaše strane ove patriotske osjećaje, da se uvede maternji jezik u svim javnim i privatnim poslovima, jer nam se ukazuje sretna prilika za to! . . Pauca sapienti«.[36]

Na ovaj oduševljeni poziv Obrovca odgovorile su općine Splita, Makarske, Paga i Drniša uglavnom negativno, a ostale općine su i dalje spavale dubokim snom. Izvjesnog življeg kretanja bilo je samo u Dubrovniku i u Boki Kotorskoj. Ali, iako odaziv nije bio onakav kakav su Obrovčani očekivali, njihov poklič bio je — prema riječima Grge Novaka — »prva svijetla zraka, koja je Hrvatima i Srbima preko Velebita bljesnula iz službenih općinskih krugova i uvelike ublažila porazan dojam splitskoga odgovora«.[37]

Ako se uzme u obzir činjenica da je baš te godine Božidar Petranović bio administrativni službenik u Obrovcu, u svojstvu pravnog referenta obrovačke općine, i da se taj poziv i po idejama, i po stilu, i po jeziku u glavnim zahtjevima slaže s Petranovićevim dopisima koje je iste godine objavljivao u štampi, i s govorima koje je održavao u predizbornoj kampanji po raznim mjestima Bukovice i Kninske krajine, onda se s razlogom može pretpostaviti da je on bio inicijator, a možda i autor citiranog poziva obrovačke općine ostalim dalmatinskim općinama. Prostor ne dozvoljava detaljnije uspoređivanje Petranovićevih tadašnjih govora i dopisa s tekstom poziva obrovačke općine, ali prema svim indicijama i analogijama dolazi se do uvjerenja da je taj poziv u svojoj suštini Petranovićevo djelo.

Narod kninskog izbornog okruga 1848. god. izabrao je Božidara Petranovića za svoga zastupnika u Ustavotvornu skupštinu, koja je imala donijeti novi, demokratski ustav, u duhu četrdesetosmaške revolucije. Na velikom narodnom zboru, koji je održao na otvorenom polju u Kninu 6. VII. 1848. god. nakon obavljenog izbora, Petranović je obećao svojim biračima da će se u parlamentu boriti za uvođenje narodnog jezika u sve škole i javne ustanove u Dalmaciji.

U istom govoru Petranović se pred svojim biračima otvoreno izjasnio za sjedinjene Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom:

---

[35] Grga Novak, Poziv Obrovca za slavenstvo Dalmacije 7. IV. 1848. Magazin sjeverne Dalmacije, II, Split, 1935., 87—88.

[36] Ibid., II, 88.

[37] Ibid., II, 90.

»Zaključiti ću, mila bratjo, govor moj s očitovanom željom od strane braće Hervata i Slavonaca, da se s njima opet združimo, i kao prava bratja zagerlimo, obećavajući nam velike sloboštine i koristi. O tome sjedinjenju, koje bi imalo biti utemeljeno na potpunoj, zamjenitoj jednakosti i bratinstvu, povesti će se govor u Saboru. Vi međuto budite uvjereni da ću pravice i koristi naše, kako u ostalim stvarima, tako i u ovom velevažnom poslu, svesrdno braniti i čuvati«.[38]

Stojeći na širokim ilirskim, južnoslavenskim pozicijama, Petranović je sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom smatrao samo kao prvu fazu u složenom procesu etapnog ujedinjavanja naših zemalja i pokrajina u jednu veliku federaciju južnoslavenskih naroda.

Na sjednici austrijskog parlamenta od 7. IX. 1848. god. Božidar je Petranović u ime dalmatinskih zastupnika, iznio ove zahtjeve:

1) da se u svakoj većoj župi u Dalmaciji osnuju ilirske škole na trošak države;

2) zato neka se za sada osnuju dva internata za preparandiste, jedan u Splitu, a drugi u Dubrovniku;

3) da se počnu prevoditi školske knjige;

4) zato da se kasnije uzmogne prijeći iz trivijalnih škola u više, trebalo bi da se već sada uvede narodni jezik kao obavezan i u Zadarski licej i u tri gimnazije i u treći razred glavnih pučkih škola u primorskim gradovima;

5) da se nakon određena vremena podučavaju svi predmeti u višim školama na ilirskom jeziku.«[39]

Austrijska vlada zatražila je od uprava spomenutih srednjih škola mišljenje o nastavnom jeziku, ali su se na čelu tih škola tada većinom nalazili talijanaši, koji su odgovorili da za uvođenje narodnog jezika »još nije vrijeme«. Jedino je 1849. uvedeno učenje narodnog jezika kao obaveznog jezika u srednje škole u Dalmaciji, prvenstveno zahvaljujući zauzimanju Božidara Petranovića.

IV. Publicistička aktivnost

U toku desetogodišnjeg Bachova apsolutizma uvjeti za publicistički rad bili su vrlo nepovoljni u svim austrijskim zemljama, a naročito u jugoslavenskim pokrajinama. U to je vrijeme u Novom Sadu izlazio, pod uredništvom Danila Medakovića, *Srbski dnevnik* (1852. — 1864.), koji je i pored sve strogosti Bachove cenzure po koji put uspjevao između redova kritizirali germanizatorski režim »Bachovih husara«. Jedan od ovih kritičara bio je Božidar Petranović, koji je pod raznim šiframa slao iz Dalmacije dopise o tamošnjim društvenim, kulturnim i prosvjetnim pitanjima, jer se o političkim

[38] Dr Božidar Petranović i osnutak Matice Dalmatinske. Narodni list, jub. broj, Zadar, 1. III. 1912.

[39] Grga Novak, Povijest Splita, III, 442.

problemima nije smjelo pisati. Od tih dopisa posebnu pažnju zaslužuje Petranovićev kritički osvrt na »zabavno-naučni list« *Svetovid* (1852. — 1870.), koji je prvo u Temišvaru, a zatim u Beču izdavao i uređivao Aleksandar Andrić u austrofilskom duhu. U dopisu Srbskom dnevniku (2. VIII 1852.) Petranović ovako kritizira pisanje Svetovida:

»Dalje zameravamo mi ovamo Svetovidu što nam Zadar opisuje onako kako je Nemac Kol to opisanije skrojio. O Bože, dokle ćemo se od stranaca učiti poznavati otačbinu našu? Neka dakle Svetovid prestane s tim opisanijem, jer je odveć pogrešno... Zašto Svetovid bar ne zaviri u Magazine Dalmatinske pređašnih godina, i tu bi izvestnije i istinitije što o Zadru i o Dalmaciji našao?«[40]

Petranović je bio ne samo jedan od pokretača i glavnih suradnika zadarskog *Pravdonoše* (1851. — 1852.), prvog pravničkog časopisa na Slavenskom Jugu nego i jedan od njegovih najoduševljenijih propagatora i širitelja. U dopisu Srbskom dnevniku Petranović piše:

»Zbog koristi velike koju on rodu našem prinosi, mi ga vruće preporučujemo saučastiju celog slavenskog sveta, a osobito sanarodnima našima u Dalmaciji, Horvatskoj, Slavoniji, Vojvodini i Kneževini Srbskoj. Ako i jedan list zaslužuje živo saučastvije slavenskog našeg roda, to naš Pravdonoša prvi u ovom redu biti mora«.[41]

Iako je *Pravdonoša* izlazio svega dvije godine, usljed nedovoljnog odziva tadašnje malobrojne čitalačke publike, on je donio znatan broj korisnih tekstova iz pravnih i društvenih nauka, većinom iz Petranovićeva pera, i znači prvi pokušaj izdavanja i uređivanja jednog naučnog časopisa, koji je imao popuniti prazninu u oskudnoj stručnoj leteraturi na našem jeziku.

Petranović je bio suradnik i dopisnik tadašnjih glavnih srpskih listova: *Podunavke* (1844.), *Južne pčele* (1851.), *Serbskih novina* (1852.) i *Srbskog dnevnika* (1852.—1854.). Svi njegovi članci i dopisi govore o Dalmaciji i Boki Kotorskoj, pisani su informativno i objektivno, i sadrže dragocjenih podataka za političku, društvenu i kulturno-prosvjetnu historiju Dalmacije i Boke Kotorske.

V. Znanstveni radnik

Petranović je značajan i zaslužan i kao naučni radnik. Mnogo godina bavio se historijom književnosti, društveno-političkom, socijalno-ekonomskom, kulturno-prosvjetnom i pravnom historijom južnoslavenskih naroda.

---

[40] Ispod Promine. Srbski dnevnik, 2. VIII. 1852.

[41] Iz Dalmacije. Srbski dnevnik, 2. VIII. 1852. Za podatke o Pravdonoši v. Vj. Maštrović, o. c., 17—19.

Jedan dopisnik »iz Boke« prvi je obavijestio čitalačku publiku da je Božidar Petranović dovršio svoju *Istoriju sveobšte književnosti* i preporučuje je već unaprijed ovim riječima:

»Ovakovo djelo zaista će biti jedinstvenog roda u našoj mladahnoj srbskoj književnosti. Ja sam imao sreću nekoliko tabaka prepisani pročitati; ovaka knjiga služiće za svaku klasu ljudi, osobito za one, koji u broj izobraženi stupiti žele i s učenima razgovor voditi. O stilu i razboritosti jezika izlišno bi moje mnjenije bilo da sad o tom kažem, kad je već poznato učenom svjetu kakvo i u tom darovanije g. dr. Petranović ima. Želiti je samo da čas prije takvo delo na svjet izиđe, i da ga svaki s obrtom nabavi, jer koliko i kakvo djelo to u rodu našem imati zaslužuje«.[42]

Međutim, s nalaženjem izdavača za tako obimno djelo, planirano u nekoliko svezaka, išlo je teže nego što je to Petranović pretpostavljao. Tek poslije nekoliko godina uspio je nagovoriti Danila Medakovića, urednika i izdavača Srbskog dnevnika, kojem je suradnik i dopisnik bio već godinama, da on u svojoj tiskari izda i njegovo djelo, kao što je prije objavio svoju *Povjesnicu srbskog naroda* (I—IV, 1851. — 1853.) i razne druge knjige. Oglašavajući izdavanje toga djela preko svoga lista Medaković ga ocjenjuje »kao retku knjigu među onima koje su se kod Srba pojavile i značile neki dobitak«.[43] Prva knjiga izašla je pod naslovom: *Istorija književnosti poglavitih na svietu naroda od najstarijih vremena do sadašnjega veka* (Novi Sad, 1858.). Najiscrpnija ocjena u tome djelu pojavila se u časopisu *Rivista Dalmata,* tiskana na talijanskom jeziku, ovim zaključkom:

»Uopće, za sve Južne Slavene ovo je djelo od velike važnosti, jer daje vrlo jasnu sliku razvoja, napretka i usavršavanja književnosti drugih naroda, pružajući na taj način mogućnost da se izabere najbolji put kako bi se dovela do savršenstva sopstvena književnost... Naša je vruća želja da dve naredne sveske ovoga djela što skorije ugledaju svjetlost dana, jer smo ubjeđeni da će Petranović njima dati značajan doprinos na oltaru književnosti i podići sebi plemeniti spomenik u srcima nacije kojoj pripada i po duhu i po krvi«.[44]

Međutim, i pored svih priznanja, odaziv predplatnika nije bio dovoljan i Medaković se nije mogao odlučiti za izdavanje daljnih svezaka Petranovićeve *Istorije književnosti.* Uzalud su činjeni pokušaji da se nađe mecena koji bi omogućio tiskanje druge sveske. Mecena se nije našao, i cijelo djelo, na kojem je autor radio preko 30 godina, nije se nikada pojavilo. Prema ocjeni Ive Tartalje, »Pažljivom rekonstrukcijom svega što je Petranović napisao o domaćoj i stranoj književnosti mogla bi se naznačiti impozantna cjelina koju je ovaj pisac hteo da stvori. Ali već i ono što je on objavio — onakvo kakvo je — daje mu dostojanstvo prvog jugoslavenskog istoričara opšte književnosti«.[45]

[42] Iz Boke. Srbski dnevnik, 18. IV. 1853.
[43] Srbski dnevnik, br. 15, 1858.
[44] Rivista Dalmata, No 2, 1859.
[45] Ivo Tartalja, op. cit.

Isto se to može reći i za Petranovićev rad na izučavanju društveno-političke i pravne historije. Zanosio se dalekosežnim planovima o pisanju jedne velike historije Južnih Slavena, prikupljao je godinama građu za takvu sintezu, ali je dospio napisati svega nekoliko većih i značajnijih studija i rasprava.

Od Petranovićevih historijskih radova svakako najveću vrijednost ima njegova knjiga o bogomilima.[46] U svoje vrijeme ona je bila vrlo zapažena, a Srpsko učeno društvo (prethodnica Srpske akademije nauka) nagradilo ju je s 50 dukata. Sudovi o njoj bili su vrlo afirmativni. Tako je Franjo Rački, koji se i sam uspješno bavio tom složenom problematikom, istakao s priznanjem da se Petranovićeva studija »može, uz sve nedostatke i nepotpunosti, smatrati napredkom naprama inostranim povjestnikom, jer su za nju upotrebljeni domaći slavenski izvori, koji niesu bili pristupni njemačkom i francuzkim istražiteljem«.[47] Međutim, i današnji historičari, iako se ne slažu s njegovom osnovnom koncepcijom, visoko cijene uložene napore i postignute rezultate. Tako, Jaroslav Šidak, koji se također bavi ovom problematikom, piše:

»Ako Petranović nije mogao — a on to kraj tadašnjeg stanja nauke nikako ne bi mogao — da riješi problem »bosanske crkve«, valja mu upisati u zaslugu, da je za tim ciljem prvi od naučenjaka upotrebio domaću izvornu građu; da je savjesno i časno izvršio zadatak, koji je sebi postavio — da pridonese rješenju ovog »gordijevog uzla u crkvenoj istoriji Bosne, u kome su se konci religioznoga života i vjeroučenja strašno zamrsili«; da je, napokon, dao poticaj i pokazao po koju stazu, kojom je postavljeni problem približio njegovu rješenju«.[47a]

I u ostalim Petranovićevim studijama i raspravama ima novih pogleda, dragocjenih podataka i značajnih otkrića, koja će biti od velike koristi budućim historičarima, pravnicima i sociolozima[48] I kao znanstveni radnik on je smjelo krčio nove puteve.

VI. Osnivač i prvi predsjednik Matice dalmatinske

Pored svoga plodnog i mnogostrukog spisateljskog rada Petranović je razvijao neumornu aktivnost i kao društveni radnik. Još

[46] B. Petranović, Bogomili, crkva bosanska i krstjani. Zadar, 1867.

[47] Franjo Rački. Dr Božidar Petranović, op. cit., 192.

[47a] Jaroslav Šidak, Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca. Rad JAZU, CCLIX, 1937, 45.

[48] Primjera radi, navodimo ovdje samo naslove nekih njegovih važnijih znanstvenih radova: O osveti, mirenju i vraždi po negdašnjem srbsko-hrvatskom pravnom običaju (Rad JAZU, VI, 1869); O robstvu po srbskim spomenicima i statutima primorsko-dalmatinskih gradova (Rad JAZU, XVI, 1871); O pravu nasljedstva kod Srba na osnovu pravnih običaja i pisanih spomenika (Rad JAZU, XXIII, 1873); O kmetstvu po srbskom običajnom pravu i po ustanovama Dušanova zakonika (Rad JAZU, XXX, 1874).

prije revolucije (1848.) on je dao inicijativu i počeo prikupljati sredstva za osnivanje kulturno-prosvjetne ustanove *Matice dalmatinske,* po ugledu na Maticu srpsku i Maticu hrvatsku, ali je Bachov apsolutizam prekinuo akciju. Uvođenje ustavnog poretka u Habsburškoj Monarhiji omogućilo je potrebne uvjete za osnivanje Matice dalmatinske sa sjedištem u Zadru 27. VII. 1862. god.[49] Prema pravilima, zadatak je Matice »izdavanje korisnih narodnih knjiga« i nagrađivanje pisaca koji pišu knjige za narod. U pravilima se posebno ističe da je Matica »književno društvo, i zato svako političko pretresanje isključeno je iz njezinih vijećanja«. Za prvog predsjednika izabran je Matični inicijator i osnivač Božidar Petranović, koji je ostao na tome mjestu do smrti. Matica je od početka imala široko južnoslavensko obilježje i među njezinim članovima bilo je Hrvata i Srba. Izdavačka djelatnost bila je razvijena i raznovrsna. U *Glasniku Matice dalmatinske* surađivali su književnici ne samo iz Dalmacije nego i iz drugih naših zemalja i pokrajina. Od popularnih Matičnih edicija treba naročito spomenuti: *Narodne koledare, Narodne pjesmarice* i *Pučku knjižnicu.* Među posebnim izdanjima osobitu pažnju privuklo je prvo izdanje latinicom Njegošova *Gorskog vijenca,* u redakciji Stefana Mitrova Ljubiše. Mnogo poslije, sjećajući se svoje suradnje s Petranovićem u danima osnivanja i formiranja Matice, Ljubiša s priznanjem ističe njegove velike zasluge:

»Ali Božidareva prava slava, ona koja će mu ovjekovječiti ime, jest Matica dalmatinska, kojoj je on temelj udario, koju je on rukovodio kao predsjednik do smrti, marljivo, štedljivo i plodonosno. Kao otac svoje čedo, tako je on ljubio taj svoj zavod, mjesto od srca poroda, kojeg ga je priroda lišila. Sjećam se u Beču 1862. kad je nabavljao Matičin pečat, kako smo se dogovarali o grbu, pak i ugovorili da se primi ulište pčela kao znamen matice, gdje se pčele kupe i prinose dragocjeno i svakovrsno cvijeće na opću polzu. Onda nam na um padoše riječi, kojima narod naš okuplja stručicom ljubice pčele na ulište: »Na Maticu, majko! Na tvoj domak, majko!«[50]

Matica dalmatinska, pod rukovodstvom Božidara Petranovića i njegovih suradnika, postala je još za njegova života veliko žarište kulture i prosvjete ne samo za Zadar nego i za čitavu Dalmaciju, a njezino značenje osjetilo se i u susjednim jugoslavenskim zemljama i pokrajinama.

VII. Odjek Petranovićeve smrti

Posljednjih godina života Petranović je sve češće pobolijevao, pa pošao u Veneciju, da tamo potraži lijeka svojoj teškoj bolesti. Ali, sve je bilo uzalud. Umro je u Veneciji 12. IX. 1874.god. Njegova

[49] Petar Karlić, Matica dalmatinska, Zadar, 1913.
[50] Stefan Ljubiša, Božidar Petranović. Zemljak, Zadar, 16. IX. 1874.

smrt ožaljena je kao nacionalni gubitak. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, čiji je on bio redovni član, održala je posebnu komemorativnu sjednicu, na kojoj je o njemu govorio Franjo Rački. U svojoj besjedi Rački je, između ostaloga, rekao:

»Kroz 42 godine obrađivao je on neprekinuto, od mladosti do starosti, neobrađeno polje narodne prosvjete, ostavši si vjeran svojoj zastavi do posljednjega daha u svih okolovštinah života. Petranović spada dobom i trudom svojim u kolo uzkrisitelja i preporoditelja novije književnosti naše. On je zaslugami svojimi svakom njih ravan, a vredniji od mnogih, što do posljednjega trenutka nije htio počivati na lovor-viencu davnije slave, što je napredkom naše knjige i on napredovao, što je znakove vremena u narodnoj prosvjeti dobro shvaćao i njim književnu radnju udešavao«.[51]

Rački je plastično ocrtao književni i znanstveni lik Petranovića i na kraju govora dodirnuo i njegove stavove prema bratstvu i jedinstvu južnoslavenskih naroda, istaknuvši da je on »prve nauke crpio u istočnoj polovici našega naroda, gdje su starodavne predaje srbske upravo u ono doba nalazile živ izraz u probuđenoj novijoj književnosti« i da se »k Srbstvu priznavao, čega on nije nikada prikrivao«, i tome dodaje ovo objašnjenje:

»Ali Petranović nije u Srbstvu i Hrvatstvu nazirao dva protivna stožera Južnoga Slavenstva, koja se po svojoj naravi zamjenito samo odbijaju; pa ukoliko to doista biva, držao je da valja naukom i bratskim sporazumom poravnati težnje prividno oprječne. Do ovoga po naš narod jedino spasonosnoga višega gledišta pripomoglo je Petranoviću to, što je ne samo rođen nego i svoj viek proveo u zemlji, koja prosvjetom na zapad privezana nije dala izoštriti one razmirice, i što je on ne samo upio nego i cienio prosvjetu romanskoga i germanskoga svieta, pak i sam nastojao iztok sa zapadon izmiriti u mislih i osjećajih svojega naroda«.[52]

Jedan od naljepših nekrologa o Petranoviću napisao je Stefan Mitrov Ljubiša. Redakcija *Zemljaka* objavila ga je krupnim slovima, kao uvodni članak, u crnom okviru. Ljubiša piše:

»Umro je Božidar Petranović, daleko od svog zavičaja, a njegove tjelesne ostatke prima tuđa zemlja. Kao bratu Srbu izpunjavam dičnu mi dužnost da mu na grob u tuđini prvi pošaljem uzpokojni pozdrav, koji ako i nije spored njegovih zasluga, nadomiruje ga iskrenost i duboko osjećanje. On bi, i već ga nije! Ova kobna vijest prosu se kao munja po svem jugoslavenstvu sa Dunava do sinjeg mora, gdje mu je ime poznato i slavljeno«.[53]

Ljubiša veliča Petranovića kao velikog narodnog prosvjetitelja i novoga Savu Nemanjića:

»Vrativši se u svoje rodno mjesto, posveti se tihome književnome radu, trudeći s danonoćno na korist svoje narodnosti i domovine. Novi Savo radio je da svoj narod prosvjeti, ne unosom tuđeg običaja i oblika, već gajeći ga u njegovu prirodnu jeziku. Dakako da su mu srestva bila veoma mala, a svakovrsne zaprjeke na putu stajale...«[54]

---

[51] Franjo Rački, Dr Božidar Petranović, op. cit., 192.
[52] Ibid., 193.
[53] Stefan Ljubiša, op. cit.
[54] Ibid.

Petranovićevi zemljaci željeli su da se njegovi posmrtni ostaci prenesu iz Venecije, gdje je preminuo, u njegov rodni grad Šibenik gdje su počivali i njegovi stari. To je bila i njegova intimna želja, o kojoj je govorio pred smrt. Ipak, trebalo je da prođe nekoliko godina dok su se prikupila potrebna sredstva za taj prijenos. Šibenski dopisnik zadarskog *Srpskog lista* ovako opisuje njegov pogreb:

»Doček i sprovod u Šibeniku bio je sjajan. U hrpama naroda što je na obalu navrvio bio, vidjela se građanska glazba i svijeće, što je putniku kazivalo uzrok neobičnog dočeka (...) Tako je na sprovodu svaki stalež zastupljen bio, jer se svak natjecao da u ovoj tužnoj slavi srpskog naroda učesnikom bude (...) Jednom riječi može se kazati, da je cijeli šibenički narod u sprovodu učestvovao, koji je i ovom zgodom pokazao koliko cijeni svoje vrijedne i zaslužne sinove, kakvijeh je Šibenik mnogo odnjihao...«[55]

VIII. Kontroverze o Petranoviću

Malo je jugoslavenskih pisaca i kulturnih radnika o kojima postoje tako suprotni sudovi kao o Božidaru Petranoviću. Dok su ga srpski šovinisti i pravoslavni klerikalci sumnjičili da je bio potajni pristalica unijaćenja i da je održavao nedozvoljene odnose sa carskim namjesnikom Lilienbergom, dotle su hrvatski šovinisti i katolički klerikalci pokušavali da ga prikažu kao Velikosrbina i fanatičnog pravoslavca. Međutim, ni jedno ni drugo ne odgovara historijskoj istini. Petranović je imao vrlo složenu taktiku, umio je zakamuflirati stvari i prema cesarsko-kraljevskim namjesnicima igrati dvojaku igru i na svoje lice navući masku kada su prilike to zahtijevale.[56]

Kao što Vuk Karadžić nije imao namjeru unošenjem slova *j* (»šokačkom jotom«, koju je mitropolit Stratimirović 1831. proglasio za »srp Nečastivoga«) iz latinice u ćirilicu da odnarodi Srbe — kako su ga neopravdano optuživali pravoslavni klerikalci zbog veza sa Jernejom Kopitarom, »slovenskim Mefistofelom« (prema Šafarikovim riječima) — tako ni Petranović nije namjeravao pounijatiti Srbe. Kao što Vuk nije bio »agent kneza Meternicha«, tako ni Petranović nije bio »pouzdanik ćesarskog namjesnika Lilienberga«. Bez obzira na njihovu složenu taktiku u borbi protiv bečke politike, i Vuk i Petranović, svaki na svoj specifičan način i prema tadašnjim uslovima, ostali su na djelu i u praksi pobornici bratstva i jedinstva južnoslavenskih naroda.

Petranović u jednom svom karakterističnom dopisu veliča đakovačkog biskupa Strossmayera kao primjer »obšte sloge, bratske uzajamnosti i narodnog pečata«:

---

[55] Srpski list, Zadar, 17. V. 1881.
[56] Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija 1760—1914, 41—50.

»Njega ćemo s ponosom svagda svetu našem na ugled pokazivati; njemu spomen večiti u našim listovima i u rodoljubivim srdcima podići. On je jedan koji za obrazac kako svoj rod ljubiti i negovati treba, ne samo katoličkim biskupima no i našim pravoslavnim služi. Kamo sreće da naš narod i više takovih Strossmayera ima...«[57]

Sava Bjelanović, jedan od glavnih političkih predstavnika dalmatinskih Srba, braneći Petranovića od neosnovanih sumnjičenja i neopravdanih optužbi, pokušao je ovako skicirati njegov politički lik, posmatrajući ga iz historijske perspektive:

»Ako je ikad na svijetu bilo Srbina, to je zaista bio Božidar Petranović ... Ali vatreni Srbin Petranović njegovao je zajednicu slavensku i ljubio najbližu braću Hrvate i slogu uvijek preporučivao. Vatreni pravoslavni Petranović držao je za se svoju vjeru kao svoje unutrašnje uvjerenje, bio snošljiv kao pravi naučenjak, a nije bio propagandista, jer nije pripadao propagandi i sekti kakvoj. Kad je 1848. godine Petranović stupio na poprište, istakao je svoj program u riječima: »Mi Srbi i Hrvati, vi, braćo, kršćani i hrišćani; naš narodni jezik (...)« Dakle, Petranović nije bio samo iskreni propovjednik sloge i zajednice, nego je bio i razumni propovjednik, nazivajući stvari pravijem imenom, dajući svakom svoje...«[58]

Pjesnik Jovan Sundečić, prijatelj biskupa Strossmayera i pobratim don Mihovila Pavlinovića, istoga je mišljenja i u monografiji o Petranoviću ovako ocrtava njegov lik:

»Srpstvu i pravoslavlju prekomjerno odan, ipak grli Hrvata kao i Srbina, piše latinicom kao i ćirilicom (i to ne bez žrtve svojijeh osvijedočenja), prijateljuje sa sveštenicima jedne i druge crkve i potiče savkolik narod na slavlje katoličkoga fratra Kačića, u kojemu on gleda samo narodnoga pjesnika... A sve ovo Petranović čini samo da svoje sunarodnjake otkloni od parbe, od razdora, od jame i vratoloma njihova...«[59]

Spominjući Kačića, Sundečić je svakako mislio na zajednički zbornik Božidara Petranovića i Ivana Danila, jednoga Srbina i jednoga Hrvata, ali obojice istaknutih narodnih preporoditelja, kojim su oni obilježili 100-godišnjicu smrti ovoga popularnog »slovinskog« pjesnika i istovremeno inaugurirali početak narodnog preporoda na slavenskim obalama Jadrana.[60]

Petranoviću se zamjeralo da je nemilice trošio svoju snagu, da se bavio raznovrsnim poslovima i da zato ni na jednom području nije dao punu mjeru svojih nesvakidašnjih sposobnosti. U ovim prigovorima ima zrnaca istine, ali se pri tome gubi iz vida da su potrebe njegova doba bile velike, a da je pregalaca njegova talenta i njegove radinosti bilo malo. Ocjenjujući Petranovića kao prvog jugoslavenskog historičara svjetske književnosti, Ivo Tartalja je s razlogom konstatirao:

---

[57] Iz Boke. Srbski dnevnik, Novi Sad, 6. VIII. 1852.
[58] Sava Bjelanović, Don Miho na braniku. Zadar, 1882, 20—21.
[59] Jovan Sundečić, Život i rad Božidara Petranovića, 69.
[60] Vienac uzdarja narodnoga O. Andriji Kačiću-Miošiću. Zadar, 1861.

»Moderni su narodi, u ovoj plemenitoj duhovnoj utakmici, svi bili obuhvaćeni pojmom »evropejske izobraženosti«. Ako njihovu književnost i kulturu ovaj književni istoričar preporoda nije stigao da prikaže celovitije — to nije bila njegova krivica. Prevazilazeći snage jednog čoveka, takav zadatak će očekivati udružene snage novih pokolenja«.[61]

Isto ovo moglo bi se reći i za ostala područja Petranovićeve mnogostruke aktivnosti. Pjesnik i književni kritičar, historičar i pravnik, sociolog i folklorist, publicist i političar, Petranović je radio istovremeno na nekoliko važnih sektora, s plemenitim ambicijama i nesebično rasipajući svoje snage. Njegovo vrijeme bilo je doba polihistora, a ne doba specijalista. Zato on nije bio ni prvi ni jedini u svojoj generaciji koji je radio na raznim područjima javne djelatnosti, od kojih je svaka tražila cijelog čovjeka. Osim toga, kada se daje sintetičan sud o ukupnim rezultatima njegova rada, ne smije se gubiti iz vida činjenica da je on u toku svoga službovanja u administrativnoj i sudskoj struci često premještan iz mjesta u mjesto. Služio je u Šibeniku (1834. — 1839.), Splitu (1839. — 1842.), Visu (1842. — 1847.), Kninu (1847.), Obrovcu (1848.), Beču (1848. — 1850.), Zadru (1850. — 1852.), Kotoru (1852. — 1855.) i ponovo u Zadru (1855. —1874.). Ti česti premještaji »po potrebi službe« i selidbe svakako nisu doprinosile mirnom, skoncentriranom radu, naročito u manjim mjestima, u kojima nisu postojali uvjeti neophodni za kontinuiran i studiozan znanstveni rad.

IX. Zadar u spomen Petranoviću

U okviru proslave 100-godišnjice osnivanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, na dan 19. XI. 1966. god. inicijativom Instituta za historijske i ekonomske znanosti JAZU, odato je zasluženo priznanje Zadranima, članovima Akademije, otkrivanjem njihovih bista u perivoju ove znanstvene ustanove. U govoru pri otkriću Petranovićeve biste Vjekoslav Maštrović je između ostalog rekao:

»Božidar Petranović je vrlo zaslužan javni i znanstveni radnik Dalmacije polovinom prošlog stoljeća. On nije samo osobni stvaralac, nego je i odličan organizator, koji je omogućio nizu naših kulturnih radnika da razviju svoje sposobnosti i doprinesu kulturnom razvoju naše pokrajine u prošlom stoljeću. Prema nacionalnim pitanjima imao je od prvog časa pravilan stav, pa je zbog toga mogao stvarati oko sebe ne samo suradničku i iskrenu klimu nego i izazvati entuzijastičko raspoloženje u radu za narod, koji je toliko pomoći i aktivnosti trebao od malog tada broja svojih intelektualaca. A među njima bio je jedan od istaknutih i svijetao primjer baš sam Božidar Petranović, kome s ponosom i zadovoljstvom odajemo danas pažnju i priznanje otkrivanjem njegova poprsja u ovom perivoju, a kraj njegovih drugova, članova Akademije, u kojoj su nesebično djelovali«.[62]

[61] Ivo Tartalja, op. cit. 67.

[62] Vjekoslav Maštrović, Zaslužna kulturna i znanstvena djelatnost akademika dr Božidara Petranovića. (Govor pri otkriću spomenika u Zadru). Radovi Instituta JAZU u Zadru, XVIII, 1971., 541.

Danas, 100 godina nakon njegove smrti, lik Božidara Petranovića ukazuje se u svjetlu novih istraživanja. Bez obzira na sve prigovore nekih njegovih suvremenika i kritičara, koji ga nisu posmatrali i analizirali u njegovu vremenu i u društvenoj sredini u kojoj je živio i djelovao, ostaje nesumnjivo da je ovaj prvi Srbin ilirac iz Dalmacije cijeli svoj život ostao vjeran i dosljedan širokim ilirskim, južnoslavenskim i općeslavenskim idealima svoje mladosti, kada je surađivao na Gajevoj *Danici ilirskoj,* pokretao i uređivao *Ljubitelj prosvještenja (Srbsko-dalmatinski almanah odnosno magazin)* i kovao prve planove o osnivanju Matice dalmatinske. Iznad svega Petranović je ostao smion krčilac novih puteva bratstvu i jedinstvu južnoslavenskih naroda na istočnim obalama Jadrana.

BOŽIDAR PETRANOVIĆ AND DALMATIA

Summary

Božidar Petranović (born in 1809 at Šibenik, deceased in 1874 at Venice), man of letters, historian, legal author, initiator and editor of literary and scientific journals, one of the initiators and organizers of the national revival in Dalmatia, founder and first president of »Matica Dalmatinska« at Zadar, member of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Zagreb, member of the Serbian Learned Society in Beograd, member of the literary department of »Matica Srpska« in Novi Sad, was one of the most active South Slavic cultural workers of the 19th century.

Today, 100 years after his demise, Petranović' s figure arises in the light of new investigations. Without regard to objections by some of his contemporaries and critics, who did not view and analyse him in the perspectives of his own time and in the social enviroment in which he lived and worked, there can be no doubt whatever that throughout his entire life this first Serbian Illyrian from Dalmatia had remained faithful to the broad Illyrian, South Slavic and Pan-Slavic ideals of his youth, when he would collaborate in Gaj' s »Danica Ilirska«, initiate and edit the Serbo-Dalmatian Magazine (1836-1841) and »Pravdonaša« (1851-1852), and likewise scheme plans for the establishing of »Matica Dalmatinska«. Above all Petranović had remained a bold champion of new paths towards a brother hood and unity of the South Slavic peoples on the eastern coasts of the Adriatic.